

تحلیلی بر وضعیت فقر شهری (مطالعه موردی: شهر مهاباد)

دکتر علی موحد

دانشیار جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه خوارزمی تهران

منصور عزیزی

کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری

نعمت کرده

دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه خوارزمی تهران

دکتر فرزانه ساسانپور

استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه خوارزمی تهران

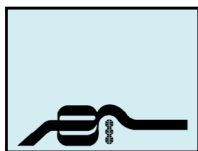
چکیده

مسئله فقر، نه تنها یکی از مهمترین مسائل جهان، بلکه یکی از مهمترین مسائل و مشکلات داخلی کلیه جوامع، چه ثروتمند و چه فقیر می‌باشد. طبق آمارهای ارائه شده، جوامع فقیر آسیا، آفریقا و امریکای لاتین که حدود ۶۰ درصد جمعیت جهان را تشکیل می‌دهند فقط در حدود ۱۲ درصد درآمد جهان را تصاحب کرده‌اند ولی باید توجه داشت که در خود جوامع ثروتمند هم مسأله فقر به صورت یک مسأله حاد اجتماعی و اقتصادی وجود دارد. همواره فقر به عنوان یک مسئله جهانی مطرح بوده است اما از اواخر دهه ۷۰ و بویژه با شروع دهه ۸۰ بدلیل پذیرش برنامه اصلاح ساختاری، آزادسازی و خصوصی‌سازی توسط بسیاری از کشورهای جهان فقر و حمایت از گروه‌های آسیب‌پذیر با شدت بیشتری مورد توجه قرار گرفت. توجه به مسئله فقر و فقرزدایی یک موضوع جهانی بود که ایران را نیز در بر گرفت. بسیاری از اندیشمندان بر این گمان بوده و هستند که اجرای برنامه‌های اقتصادی، گروه‌های کم درآمد را متأثر می‌سازد و فقر را افزایش می‌دهد. لذا با توجه به این مهم در این مقاله قصد داریم فقر را در سطح شهر مهاباد و تأثیر آن بر شهر و مدیریت شهری را بررسی کرده و به راهکارهای لازم در این زمینه اشاره نماییم. روش تحقیق توصیفی-تحلیلی و پیمایشی (پرسشنامه‌ای) است و نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل پرسشنامه نشان می‌دهد، بخش عمده‌ای از ساکنین شهر مهاباد را اقشاری با وضعیت نامناسب اقتصادی تشکیل می‌دهند. براساس نتایج بدست آمده معضل بیکاری در شهر، ظرفیت‌های محدود تولیدی، ضعف پایه‌های اقتصادی شهر از جمله عواملی است که موجب توزیع ناموزون منابع و افزایش فقر در مهاباد گشته و در نتیجه نابرابری‌های اجتماعی را در این شهر افزایش داده است. واژه‌های کلیدی: فقر، فقر شهری، مدیریت شهری، مهاباد

۱- طرح مسأله

فقر از گسترده ترین مشکلات جوامع انسانی بوده و عمری به درازای زندگی بشر دارد. از زمانی که بشر پا به عرصه گیتی نهاده است، خویش را با این پدیده فراگیر، روبه رو دیده است. از سوی دیگر، وجود فقر غالباً زمینه‌ساز بروز انحرافات اجتماعی و بستر مناسبی برای وقوع جرم و جنایت است. فقر برحسب زمان و مکان به صورت های مختلف تعریف شده

است و همواره بین محققان اختلاف نظر وجود داشته است (خداداد کاشی و همکاران، ۱۳۹: ۱۳۸۴). فقر از نظر مارکسیست‌ها زائیده نظام سرمایه‌داری است و نظام سرمایه‌داری نیز فقر را امری طبیعی دانسته است (رییس دانا، ۴: ۱۳۸۴). در دهه‌های گذشته، رشد شتابان شهرنشینی و شهرگرایی، در کشورهای در حال توسعه، یکی از دستاوردهای بزرگ فرهنگ و تمدن بوده است (Masika, 2001) و یکی از پدیده‌های فراگیر اجتماعی در عصر حاضر به شمار می‌رود. شهرنشینی پیامدهای زیر را به همراه داشته است: نابرابری‌های اجتماعی، فقر، افزایش فساد و جرم و جنایت، بحران‌های زیست محیطی، نابرابری و اختلاف طبقاتی، نبود رفاه اجتماعی، مرگ و میر زودرس در کودکان و مادران، بد مسکنی و بی‌مسکنی، اسکان غیر رسمی و ... این پیامدها، در کشورهای در حال توسعه، با سرعت و حجم بیشتری در حال گسترش است. رویکرد کاهش فقر، از نیمه دوم قرن گذشته و در واکنش به وضعیت دشوار ادراکی ناشی از پیچیدگی‌های توسعه پدید آمده است (رنیعیان، راد، ۱۳۸۷). کاهش نابرابری در بهره‌مندی از منابع، دستاوردها و امکانات جامعه، یکی از معیارهای مهم و اساسی توسعه به شمار می‌رود (تقوایی و رحمتی، ۱۳۸۵). از این لحاظ، ارزیابی الگوهای مختلف در زمینه سکونت شهری و رضایت‌مندی ساکنان آن، یکی از ابعاد مهم مطالعات شهری در دهه‌های اخیر است (Jelin Kovaz, 1984) فقر نتیجه نابرابری زیاد اقتصادی اجتماعی است (صادقی و مسائلی، ۱۳۸۷). فقر پدیده‌ای اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی است که از نبود حداقل‌های نیاز انسانی یا ناتوانی در تأمین آن، ناشی می‌شود. فقیر کسی است که قابلیت و توانایی کافی برای تأمین نیازهای اساسی زندگی ندارد (راغفر و صانعی، ۱۳۸۹). فقر حاصل نابرابری زیاد اجتماعی است (هادی زنوز، ۱۳۷۹). از این منظر، مناطق شهری را تضادهای اقتصادی و اجتماعی مشخص می‌کند و این تضادها باعث شکل‌گیری نابرابری در توزیع فضایی امکانات (Moser, 1996) در سطح بلوک‌های شهر می‌شود و به نوعی، به نابرابری فضایی می‌انجامد. به دلیل رشد فقر شهری و عمیق‌تر شدن شکاف طبقاتی در شهرهای بزرگ، گروه‌های کم درآمد در قالب اجتماعات محلی و در فضاهای جغرافیایی خاص شکل گرفته‌اند. این گروه‌ها از روند کلی توسعه برکنار مانده و به اصطلاح، به حاشیه رانده شده‌اند (ایراندوست، ۱۳۸۷).

۴- مبانی نظری

۴-۱- رویکردهای تحلیلی فقر شهری

۴-۱-۱- نظریهٔ نئوکلاسیک

از دههٔ ۱۹۶۰ به بعد، با احیای مکتب نئوکلاسیک و نیز ایجاد مکتب پولی، نظام سرمایه‌داری لیبرال جانی تازه گرفت. گروهی از طرفداران مکتب نئوکلاسیک، در دهه‌های اخیر، از توزیع مجدد درآمد به نفع فقیران جانبداری می‌کنند؛ اما اغلب آن‌ها مدعی‌اند که سیستم قیمت‌ها، خود، موجب گسترش فرصت‌های شغلی و افزایش درآمد فقیران خواهد شد. اقتصاددانان مکتب پولی، در اصول، با نئوکلاسیک‌ها خویشاوندی نزدیک دارند؛ اما اغلب با چشم پوشی از موضوع توزیع درآمد، آرزو می‌کنند که این موضوع، هرگز مطرح نشود. آن‌ها با این ادعا که فلاسفه دربارهٔ ماهیت توزیع بهینهٔ درآمد توافق ندارند، نتیجه می‌گیرند که از کارشناس اقتصادی کاری ساخته نیست و بهتر است همه چیز را به حال خود بگذارند (فراهانی فرد، ۱۳۸۴).

۴-۱-۲- دیدگاه بوم‌شناسی (اکولوژی) شهری دربارهٔ فقر

جانبداران این دیدگاه، فقر در نواحی شهری نظیرگتوها را به پستی ژن ساکنان آن نواحی نسبت داده‌اند. نظریه‌پردازان این گروه معتقدند که حتی اگر گروه‌های مهاجر قومی و نژادی دیگری نیز در این محله‌ها ساکن شوند، این نواحی باز هم فقیر باقی خواهد ماند؛ بنابراین مشکل این محله‌های فقیرنشین، نواحی خاص آنهاست، نه افرادی که در این نواحی ساکن‌اند (افروغ، ۱۳۷۷).

۴-۱-۳- دیدگاه رادیکال

در دیدگاه رادیکال، فقر به طور ریشه‌ای ناشی از اوضاع ساختار اقتصاد سیاسی است که در ارتباط‌های اجتماعی و سیاسی و اقتصادی متبلور می‌شود. براساس این دیدگاه، مشارکت همگانی و حرکت برای آزادی، دموکراسی، رفاه و عدالت، زمینه را برای به قدرت رسیدن دولت‌هایی با سوگیری توسعهٔ همگانی و مهار ریشه‌ای فقر فراهم می‌آورد (رئیس‌دانا، ۱۳۷۹). جغرافیای رادیکال، با بهره‌گیری از سنت انتقادی رادیکال، نقدی محکم بر تفکرات جغرافیدانان لیبرال اروپایی و امریکایی وارد می‌سازد؛ چراکه نتوانسته‌اند مسائل جغرافیایی را ریشه‌یابی اساسی کنند (شکوئی، ۱۳۸۲). امروزه، به علت معضلاتی مانند فقر، بیماری، بیکاری و آلودگی‌های شهری، در جهان سوم، نظریات اجتماعی ارائه شده دربارهٔ شهرنشینی و شهرگرایی، از رادیکالیسم تأثیر بیش‌تری می‌پذیرد (شکوئی، ۱۳۷۳). جانبداران این دیدگاه، با بررسی ساختارهایی که فقر را به وجود می‌آورد، درصدد مقابلهٔ ریشه‌ای با مسائل پدید آورندهٔ فقر هستند.

۴-۱-۴- نظریهٔ کارکردگرایی و فقر

کارکردگرایی نظریه‌ای کاملاً محافظه‌کارانه محسوب می‌شود. این نظریه، در تحلیل آسیب‌های اجتماعی، ضمن پذیرش وضع موجود یا هنجارهای حاکم، دشواری‌ها و آسیب‌های اجتماعی را ناشی از مشکلات افراد قلمداد می‌کند. به همین دلیل، مثلاً در تحلیلی از تأثیر فقر بر رشد و شیوع بیشتر آسیب‌های اجتماعی، مشکل را عمدتاً متوجه فقر فرهنگی می‌داند. فقر فرهنگی به معنای

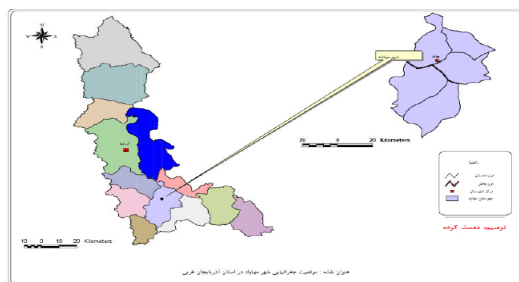
بررسی وضعیت فقر در هر جامعه و آگاهی از آن، اولین قدم در برنامه‌ریزی برای مبارزه با فقر و محرومیت است. سنجش فقر به درکی از روند تحولات فقر منجر می‌شود و در طول زمان، تصویری منسجم از فقر ارائه می‌دهد (راغفر و ابراهیمی، ۱۳۸۶)؛ در نتیجه، برنامه‌ریزان می‌توانند تصمیمات لازم را اتخاذ کنند و اقدامات لازم را انجام دهند. شناخت پیچیدگی روابطی که اکنون بر زندگی شهری و فضای شهرها حاکم است، از نخستین وظایفی است که در تدوین برنامه‌های توسعه باید به آن توجه کرد (کرده، ۱۳۹۲). در این پژوهش، براساس اطلاعات آماری موجود، توزیع فقر در شهر مهاباد را بررسی می‌کنیم؛ از این‌رو هدف از انجام تحقیق، بررسی توزیع فضایی فقر با استفاده از شاخص‌های اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و کالبدی است. همچنین درصددیم نابرابری‌های فضایی و مکانی در بین بلوک‌های شهر مهاباد را نشان دهیم.

۲- روش پژوهش

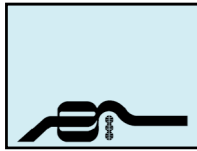
در این پژوهش، روش تحقیق، توصیفی-تحلیلی و پیمایشی است، که از روش توصیفی مبتنی بر اطلاعات ارائه شده در اسناد و مدارک کتابخانه‌ای سازمان‌های مختلف استفاده شده است. جهت اخذ و جمع‌آوری اطلاعات به روز پژوهشگر اقدام به تهیه پرسشنامه نموده است. پرسشنامه‌ای که در برگرفته‌ی بسیاری از مسائل اجتماعی - اقتصادی و کالبدی تأثیرگذار بر فقر و کیفیت زندگی مردم مهاباد می‌باشد. این پرسشنامه، با توجه به مدل کوکران، به تعداد ۲۰۰ عدد (سرپرست خانوار) در میان قشرهای مختلف ساکن در مناطق مختلف شهر توزیع شده است که نتایج آنها به وسیله نرم افزار excell، spss تجزیه و تحلیل شده است.

۳- معرفی محدوده مطالعاتی

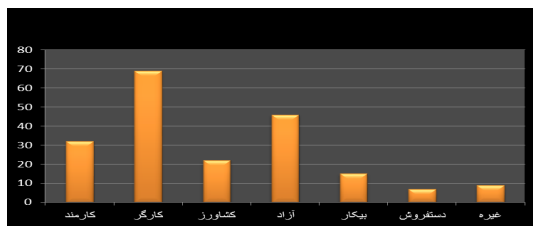
محدوده مور پژوهش شهر مهاباد است که در استان آذربایجان غربی واقع شده است، طبق سرشماری ۱۳۹۰ این شهر جمعیتی بالغ بر ۱۴۸۲۳۰ را دارد؛ با توجه به ماهیت موضوع و اهداف آن، محدوده قانونی شهر را در بر می‌گیرد، جامعه آماری و مورد مطالعه این تحقیق نیز ویژگی‌های جمعیتی، اقتصادی، کالبدی، شبکه ارتباطی و ... کل شهر است در نتیجه، حتی الامکان، از انجام مطالعات و تحلیل‌های موضعی (ناحیه‌ای یا محله‌ای) خودداری شده و کلیه آمارهای استخراج شده از پرسشنامه و برداشت‌های کالبدی، مقیاس کل شهر را در بر می‌گیرد.

نقشه ۱- موقعیت شهر مهاباد در استان آذربایجان غربی

البته بدیهی است که تحصیلات پایین و یا بی‌سوادی سرپرست خانوار یکی از دلایل تأثیرگذار بر کیفیت تحصیل فرزندان می‌باشد. تحقیقات مختلف بین‌المللی (UN Millennium Project, 2002, Govinda, 2001, Michaelowa 2005, Watkins, 2000, و Dyer and Rose, 2006) را ببینید) نشان می‌دهد که فقر و درآمد پایین از سطوح کشوری و منطقه‌ای با سطح خانوار و عوامل دیگری چون جنسیت، طبقه اجتماعی، سطح خدمات آموزشی و فرصت‌های اشتغال، همگی در کیفیت و کمیت آموزش تأثیر مستقیم دارد (Tsujiita, 2009:2).

نمودار ۱: شغل ساکنین و میزان احساس امنیت آنها

منبع: نگارندگان

۵-۲- وضعیت شغلی ساکنین

نتیجه بررسی‌های صورت گرفته در شهر مهاباد نشان می‌دهد که نزدیک به ۴۰ درصد از سرپرست‌های خانوار کارگر می‌باشند که با توجه به مشقت بالا و درآمد پایین آن‌ها می‌توان به ضعف بسترهای به وجود آورنده کیفیت زندگی مناسب این منطقه پی برد. کارگر بودن درصد بالایی از جامعه آماری مورد بررسی نشان می‌دهد که اغلب ساکنین محله از تخصص و تحصیلات بالایی که در بسیاری از موارد ضامن داشتن شغل و درآمد مناسب که خود از بسترهای اصلی رهایی از دایره باطل فقر است، بی بهره اند. این در شرایطی است که بسیاری از کارگران مزبور به لحاظ ایمنی کاری و روانی حتی از شغل موجود خود (کارگری) ابراز نگرانی کرده و بیش از ۹۰ درصد از این افراد میزان امنیت شغلی خود را کم ارزیابی نموده‌اند (جدول شماره ۳)،

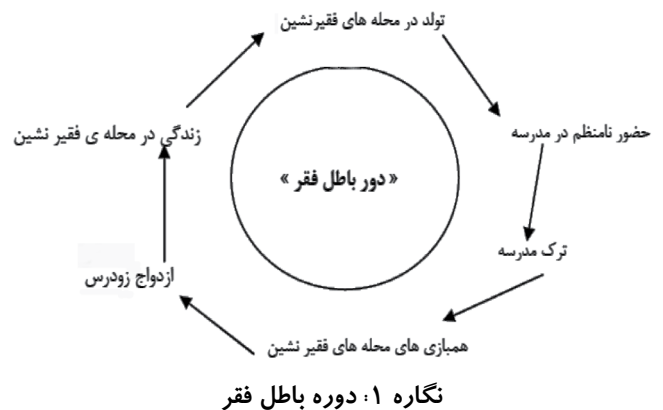
مجموعه عواملی همچون بی‌سوادی یا کم سوادی والدین، تمایل نداشتن به استفاده از امکانات متوسط زندگی شهری و ... است؛ بنابراین به وضعیت اجتماعی در محله‌های فقیرنشین و توزیع ناعادلانه امکانات در شهر و روستا، توجه چندانی نمی‌کند (مدنی، ۱۳۷۹).

۵- بحث و یافته‌ها

در مجموع ۲۰۰ سرپرست خانوار به طور تصادفی جهت مطالعه و بررسی فقر شهری در مهاباد مورد بررسی قرار گرفت. در پرسشنامه مربوطه، مجموع جامعه آماری به ۷ گروه سنی تقسیم گردید که گروه سنی ۳۵-۴۰ سال بالاترین آمار شرکت کنندگان را تشکیل می‌دهند (جدول شماره ۱).

۵-۱- وضعیت تحصیلی ساکنین مهاباد و ارتباط آن با فقر

نتیجه مطالعه در این زمینه در شهر مهاباد نشان می‌دهد که میزان ترک تحصیل در خانواده‌هایی که دارای والدین بی‌سوادی و یا تحصیلات ابتدایی هستند، در حدود ۷۰ درصد (۶۹/۵) بیش از خانواده‌ای است که دارای تحصیلات متوسطه یا آکادمیک هستند.

نگاره ۱: دوره باطل فقر

منبع: نگارنده ۱۳۹۲

جدول ۱- گروه‌های سنی مختلف مورد بررسی در شهر مهاباد

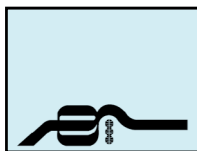
گروه سنی	۲۰-۲۵	۲۵-۳۰	۳۰-۳۵	۳۵-۴۰	۴۰-۴۵	۴۵-۵۰	+۵۰
فراوانی	۱۹	۲۹	۴۷	۶۶	۱۷	۱۳	۹
درصد	۹/۵	۱۴/۵	۲۳/۵	۳۳	۸/۵	۶/۵	۴/۵
درصد تراکمی	۹/۵	۲۴	۴۷/۵	۷۷/۵	۸۶	۹۲/۵	۱۰۰

منبع: اطلاعات مستخرج از پرسشنامه (۱۳۹۲)

جدول ۲- وضعیت سواد سرپرست خانوارهای مورد بررسی در شهر مهاباد

تحصیلات سرپرست خانوار	بی سواد	ابتدایی	راهنمایی	متوسطه	آکادمیک
تعداد	۱۸	۴۵	۹۹	۳۰	۸
درصد	۹	۲۲/۵	۴۹/۵	۱۵	۴
درصد تراکمی	۰/۹	۳۲/۵	۰/۸۱	۰/۹۶	۰/۱۰۰

منبع: استخراج از پرسشنامه (۱۳۹۲)

جدول ۳- شغل ساکنین و میزان احساس امنیت آنها

شغل							
-	کارمند	کارگر	کشاورز	آزاد	بیکار	دست فروش	غیره
تعداد	۳۲	۶۹	۲۲	۴۶	۱۵	۷	۹
درصد	۱۶	۳۴/۵	۱۱	۲۳	۷/۵	۳/۵	۴/۵
میزان امنیت شغلی							
-	بسیار زیاد	زیاد	متوسط	کم	بسیار کم		
تعداد	۱۶	۲۴	۶۳	۵۵	۴۲		
درصد	۸	۱۲	۳۱/۵	۲۷/۵	۲۱		

منبع: استخراج از پرسش نامه ۱۳۹۲

جدول ۴- درآمد ماهانه، مخارج و هزینه‌های خانوار

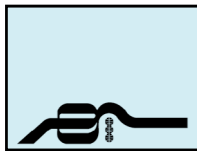
درآمد ماهیانه خانوار							
درآمد ماهیانه (هزار تومان)	۱۰۰-۲۰۰	۲۰۰-۳۰۰	۳۰۰-۴۰۰	۴۰۰-۵۰۰	۵۰۰-۷۰۰	۷۰۰-۹۰۰	+۹۰۰ میلیون
تعداد	۱۴	۹۷	۷۳	۷	۷	۲	-
درصد	۷	۴۷/۵	۳۷/۵	۳/۵	۳/۵	۱	-
درصد تراکمی	۷	۵۴/۵	۹۲	۹۵/۵	۹۹	۱۰۰	-
مخارج خانوار مهیاد							
مخارج روزانه (تومان)	۲ تا ۵ هزار	۵ تا ۸ هزار	۸ تا ۱۲ هزار	۱۲ تا ۱۵ هزار	۱۵ تا ۲۰ هزار	۲۰+ هزار	
تعداد	۲۹	۶۸	۶۹	۲۵	۹	-	
درصد	۱۴/۵	۳۴	۳۴/۵	۱۲/۵	۴/۵	-	
درصد تراکمی	۱۴/۵	۴۸/۵	۸۳	۹۵/۵	۱۰۰	-	
هزینه‌های عمده خانوار							
هزینه	خوراک پوشاک	قسط وام	هزینه‌های تحصیل	اجاره خانه	دوا درمان	غیره	
تعداد	۹۷	۳۲	۷	۴۸	۱۰	۶	
درصد	۴۷/۵	۱۶	۳/۵	۲۵	۵	۳	
درصد تراکمی	۴۷/۵	۶۳/۵	۶۷	۹۲	۹۷	۱۰۰	

منبع: استخراج از پرسشنامه ۱۳۹۲

جدول ۵- شغل همسر سرپرستان مورد بررسی

شغل همسر	خانه دار	کارمند	کارگر	فوت شده
تعداد	۱۸۴	۷	۴	۵
درصد	۹۲	۳/۵	۲	۲/۵

منبع: استخراج از پرسشنامه ۱۳۹۲

گروه درآمدی بین ۳۰۰ تا ۴۰۰ هزار تومان در ماه قرار دارند که در صورت صحت گفتار سرپرست‌های خانوار می‌توان عنوان نمود که بیش از ۹۲ درصد از ساکنین شهر را افرادی تشکیل می‌دهند که از نظر بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران زیر خط فقر می‌باشند، زیرا رقم تعیین شده برای شهرهای مختلف کشور به جز کلان شهرها در حدود ۴۸۰ هزار تومان در ماه می‌باشد. بنابراین می‌توان عنوان نمود با توجه به درآمد خانوار که مهمترین معیار موجود در زمینه تحلیل فقر شهری است، ۹۰ درصد از مردم شهر مهاباد زیر خط فقر به سر می‌برند.

۲-۳-۵- وضعیت تملک وسیله نقلیه شخصی

در این رابطه در بررسی صورت گرفته از شهر مورد مطالعه، مشخص شد که تنها ۳۰/۵ درصد خانوار از جامعه آماری مالک اتومبیل شخصی هستند. در تحلیل این وضعیت و ارتباط آن با دسترسی به زندگی بهتر، هم چنان که خود اهالی نیز بدان اذعان داشتند، عدم مالکیت براتومبیل به شدت می‌تواند سلامت زیست آن‌ها را تهدید نماید. از مواردی که در این رابطه اهالی اشاره می‌کردند می‌توان به عدم حضور به موقع مصدومین خانوادگی در بیمارستان، عدم حضور زنان باردار در بیمارستان، محدودیت شدید استفاده از اوقات فراغت در مکان‌های خوش آب و هوای شهر، کسرشان و احساس کمبود در بین دیگران و غیره... اشاره نمود که همه این موارد مستقیم و غیر مستقیم بر میزان فقر عینی و ذهنی ساکنین شهر مهاباد می‌افزاید.

جدول ۶- وضعیت تملک اتومبیل در محل

آیا اتومبیل دارید؟	فراوانی	درصد	درصد تراکمی
بلی	۶۱	۳۰/۵	۳۰/۵
خیر	۱۳۹	۶۹/۵	۱۰۰
مجموع	۲۰۰	۱۰۰	-

منبع: استخراج از پرسشنامه ۱۳۹۲

۴-۵- بررسی وضعیت جمعیتی خانوار، میزان بارتکفل و ارتباط آن با فقر در مهاباد

در دهه‌های اخیر رشد جمعیت شهری با مهاجرت زیاد مردم به شهرها افزایش یافته است، بطوری که با ادامه روند فعلی، جمعیت شهری از ۲/۹ میلیارد نفر در سال ۲۰۰۰ به ۵ میلیارد نفر در سال ۲۰۳۰ خواهد رسید (HAN and others, 133:2009). این سرعت خیره کننده در ۵۰ سال گذشته، بویژه در کشورهای در حال توسعه، به عنوان یک پدیده فیزیکی پر سرعت، روستاها، شهرک‌ها و شهرهای مختلف را در بر گرفته و باعث شده، تقاضای عظیمی برای زیر ساخت‌های اساسی و پایه بوجود آید. این موضوع نشان می‌دهد که ما در جهان شهرنشینی زندگی می‌کنیم (Mcdonald, 63:2009 and others). موضوعی که در واقع عامل مهمی در تغییرات زیست محیطی و جغرافیایی به شمار می‌رود (Catalan and others, 2008:174) و به شدت چشم‌اندازهای شهری را هم تحت تأثیر قرار می‌دهد (Hedblom 2008:62 and others). بر این اساس از قسمت‌های عمده پرسشنامه طراحی شده جهت

پرواضح است که این وضعیت احساس امنیت شغلی ناچیز، همگی افت سلامت زندگی و افت دسترسی به شاخص‌های سلامت اهالی را در پی خواهد داشت. همچنین در مطالعه این شهر مشخص شد که بیش از ۷ درصد از مردم مهاباد بیکار می‌باشند.

بیکاری در کشورهای در حال توسعه به عنوان یکی از عوامل اصلی ایجاد و گسترش فقر به شمار می‌رود (ضرابی و شاهمیوندی، ۱۳۸۹: ۲۲). بیکاری و متعاقب آن فقر با عدالت اجتماعی و تضمین حقوق شهروندی ناسازگار است و باعث سست گرفتن بنیان خانواده، بدبینی، رنگ باختن ارزش‌های اجتماعی، بالا گرفتن اندیشه‌های تدریجی و برخودهای قومی و جنسیتی می‌شود، خودباوری را نابود می‌کند و رنج‌های روحی بسیاری را برای فرد بیکار به بار می‌آورد که گاه حتی به خودکشی می‌انجامد. این مسئله با توجه به پیوندهای عمیق بیکاری و فقر قابل تأمل است (کریمی، ۱۳۸۸: ۱۵۲). این معضل یکی از بزرگترین علل ایجاد و گسترش فقر فراگیر در میان افراد است که نیازمند توجه سریع مسئولین شهری مهاباد می‌باشد. طوری که امروزه بیش از ۱۵ درصد از مردم مهاباد بیکار می‌باشند و بیش از ۱۵ درصد از آنان نیز بیکاری پنهان خود را زیر لوای مشاغلی چون شغل آزاد و شغل پرمشقت کشاورزی پنهان نموده‌اند.

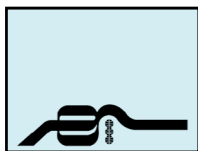
۳-۵- ویژگی‌های اقتصادی

برای آگاهی از وضعیت اقتصادی مردم شهر مهاباد، در این بخش دو سوال از سرپرست‌های خانوار پرسیده شده است. سوال اول درباره میزان درآمد ماهیانه خانوا و سوال دوم در مورد وضعیت تملک اتومبیل شخصی می‌باشد.

۱-۳-۵- میزان درآمد ماهیانه خانوار

در همین رابطه نتیجه بررسی پرسشنامه‌ها نشان می‌دهد که نزدیک به ۴۸ درصد از سرپرست‌های نمونه درآمدی ما بین ۲۰۰ تا ۳۰۰ هزار تومان در ماه دارند. در این بین حتی تعدادی (در حدود ۷ درصد) از ساکنین محله نیز درآمد بسیار کمتری (بین ۱۰۰ تا ۲۰۰ هزار تومان در ماه) را اعلام نموده‌اند که در صورت صحت گفتارشان، می‌توان گفت که تقریباً تمامی این افراد زیر خط فقر می‌باشند. در تعریف کلی خط فقر می‌توان به عدم تأمین حداقل نیازهای تغذیه‌ای، آموزشی، مسکن و حمل و نقل یک خانواده اشاره نمود. سؤال دیگری که از همین طیف از ساکنین پرسیده شد، از سرپرست‌های خانوار خواسته شده که پاسخ دهند درآمدشان بیشتر صرف چه اموری می‌شود، بررسی پاسخ سرپرستان خانوار در این زمینه نشان می‌دهد که بیشترین مخارج خانوارها به ترتیب صرف معاش روزمره و پرداخت اجاره بهاء منزل استیجاری آن‌ها می‌شود. بدین ترتیب پر واضح است که مردم مهاباد توانایی چندانی جهت ذخیره دارایی خود نخواهند داشت و نتیجه آن، ایجاد آینده‌ای نامطمئن به لحاظ اقتصادی خواهد بود.

نتیجه بررسی تحلیل پاسخ سرپرست‌های خانوار در زمینه میزان درآمدشان که مسلماً مهمترین فاکتور مطرح در زمینه تحلیل فقر افراد در مقیاس کلان است، نشان می‌دهد که بالاترین گروه موجود درآمدی در شهر مهاباد افراد دارای درآمد بین ۲۰۰ تا ۳۰۰ هزار تومان می‌باشند و پس از آن

رقم فوق بالاتر از حد کشوری (۴/۸) می‌باشد. این عدد بیانگر این است که در شهر مهاباد به ازای هر ۵/۵۱۴ نفر ۱ نفر نان‌آور وجود دارد. در واقع به ازای هر نفر فردی که در سطح خانوار، مشغول مشارکت در تأمین معاش و اقتصاد خانواده است، ۵/۵۱۴ نفر وجود دارند که از محل تلاش مذکور امرار معاش می‌کنند.

۶-۵- بررسی دسترسی به امکانات و خدمات در شهر و میزان احساس آرامش در منزل

یکی از موارد مهمی که در زمینه بررسی و تحلیل میزان فقر شهری در شهر مهاباد مورد توجه قرار گرفته است، موضوع کیفیت دسترسی به امکانات و خدمات مختلف است که خود وابسته به ابعاد اقتصادی مردم است. در واقع مردم زمانی که از کیفیت و کمیت درآمدی بالایی برخوردار باشند، از امکانات و خدمات مناسب‌تری نیز بهره‌مند خواهند شد. زیرا شهرداری و مدیریت شهری معمولاً در قبال دریافت مالیات از مردم، امکانات و خدمات بهتری نیز به آن‌ها ارائه می‌دهد.

در این رابطه نتایج بررسی و تحلیل پرسشنامه در زمینه دسترسی به امکانات و خدمات مردم شهر مهاباد گویای این واقعیت است که اغلب ساکنین شهر مهاباد، کیفیت دسترسی به خدمات و امکانات را پایین می‌دانند.

سنجش و تحلیل میزان فقر شهری در مهاباد، مربوط به مطالعات جمعیتی و شاخص‌های مرتبط با آن است که نتیجه آن در جدول شماره ۷ مشخص است. نتیجه مطالعه در شهر مهاباد حاکی از آن است که نزدیک به ۷۰ درصد از ساکنین شهر مورد مطالعه دارای فرزندان بین ۶ تا بیشتر از ۷ نفر می‌باشند که با احتساب خود والدین مشخص می‌شود که وضعیت جمعیت ساکن در منازل مسکونی این شهر از وضعیت چندان مناسبی برخوردار نیست. طوری که متوسط تراکم افراد در منازل مسکونی این شهر رقمی برابر ۵/۷۵ می‌باشد. زمانی که این عدد را در ارتباط با متوسط تراژ منازل شهر مهاباد که ۱۱۰ متر مربع می‌باشد، مطالعه می‌نماییم، متوجه خواهیم شد که با توجه به میانگین تراژ منازل مسکونی و متوسط تراکم افراد در شهر مهاباد، سرانه مسکونی در شهر مهاباد، ۱۹ مترمربع است. این فضای کم، خود دلیل بر کوچکی و پایین بودن منازل مسکونی در مهاباد و تراکم بالا در آن است.

۵-۵- بار تکفل در شهر مهاباد

بار تکفل در واقع نسبت افراد شاغل به بیکار را بیان می‌کند. یعنی کسانی که بدون مشارکت در فعالیت اقتصادی و درآمدی در نتیجه و دسترنج دیگر اعضای خانواده رزق و روزی می‌کنند. همچنان که نتیجه استخراج شده از پرسشنامه توزیعی در شهر مهاباد نشان می‌دهد، بار تکفل در شهر مهاباد عددی معادل ۵/۵۱۴ را نمایش می‌دهد که

جدول ۷- مطالعات جمعیتی شهر مهاباد

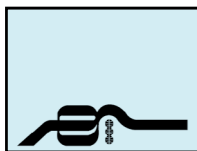
تعداد فرزندان سرپرست خانوار								
۷+	۷	۶	۵	۴	۳	۲	۱	تعداد فرزندان
۷	۲۱	۸۹	۴۸	۱۸	۶	۶	۵	تعداد خانوار دارای فرزند
۳/۵	۱۰/۵	۴۴/۵	۲۴	۹	۳	۳	۲/۵	درصد
۲۵	۲۴	۲۴	۲۱	۲۰	۱۲	۱۲	۰	درصد مشارکت فرزندان در اقتصاد خانوار
۱۰۰	۹۶/۵	۸۶	۴۱/۵	۱۷/۵	۸/۵	۵/۵	۲/۵	درصد تراکمی
۵/۷۵								متوسط تراکم افراد خانوار مهاباد
۵/۵								بار تکفل در شهر مهاباد
۴/۲								متوسط بار تکفل در ایران

منبع: استخراج از پرسشنامه ۱۳۹۲

جدول ۸- تراژ منازل مسکونی در شهر مهاباد

تراژ منزل مسکونی به متر مربع					
۱۵۰-۲۰۰	۱۳۰-۱۵۰	۱۱۰-۱۳۰	۹۰-۱۱۰	۷۰-۹۰	-
۱۱	۱۲	۶۴	۸۴	۲۹	تعداد
۵/۵	۶	۳۲	۴۲	۱۴/۵	درصد
۱۰۰	۹۶/۵	۸۸/۵	۵۶/۵	۱۴/۵	درصد تراکمی
۱۱۰/۷۵					متوسط تراژ منازل مسکونی در مهاباد

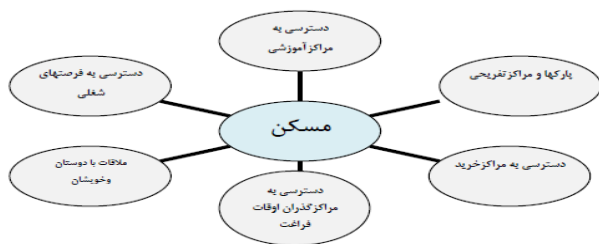
منبع: استخراج از پرسشنامه ۱۳۹۲

با دقت در جدول فوق مشخص می‌شود که به ترتیب تماشای تلویزیون و استراحت در منزل، بالاترین آمار را در پاسخ سرپرست‌های خانوار تشکیل می‌دهد. در طرف مقابل به ترتیب مطالعه مجله، کتاب و روزنامه که می‌تواند زمینه ساز آگاهی از روش‌ها و شیوه‌های زندگی بهتر باشد به طور معنی‌داری در سطح محله پایین است همچنین با دقت در جدول مذکور، مشخص می‌شود که میزان توجه به ورزش و فعالیت‌های بدنی در شهر که از اصلی‌ترین فاکتورهای مؤثر در سلامت تن و روح افراد به شمار می‌رود بسیار پایین است.

۸-۵- خصوصیات مسکن ساکنین مهاباد و ارتباط آن با فقر شهری

مفهوم مسکن، علاوه بر مکان فیزیکی، کل محیط مسکونی که شامل کلیه خدمات و تسهیلات ضروری مورد نیاز در بهزیستی و بهداشت افراد است را در برمی‌گیرد. در واقع تعریف و مفهوم عام مسکن یک واحد مسکونی نیست بلکه کل محیط مسکونی را شامل می‌شود و به عبارت دیگر مسکن چیزی بیش از یک سرپناه صرفاً فیزیکی است (مخبر، ۱۳۶۳: ۱۸) در نگاره (۲)، اجزاء مسکن مدرن مشخص شده است.

منبع: پور محمدی، ۱۳۸۵: ۴

نگاره ۲- اجزاء مسکن مدرن

نتیجه مطالعه در شهر مهاباد نشان می‌دهد که بیش از ۷۵ درصد از سرپرست‌های مورد مطالعه، خانه مستقل شخصی و بیش از ۲۰ درصد آن‌ها نیز دارای خانه‌های استیجاری می‌باشند. حدود ۵ درصد از جامعه آماری نیز در خانه‌های سازمانی و یا واگذاری از طرف افراد دیگر ساکن می‌باشند.

جدول ۱۱- وضعیت تملک مسکن در مهاباد

وضعیت تملک خانه	تعداد	درصد	درصد تراکمی
مستقل	۱۵۰	۷۵	۷۵
استیجاری	۴۰	۲۰	۹۵
امانی	۱۰	۵	۱۰۰
مجموع	۲۰۰	۱۰۰	۱۰۰

منبع: استخراج از پرسشنامه ۱۳۹۲

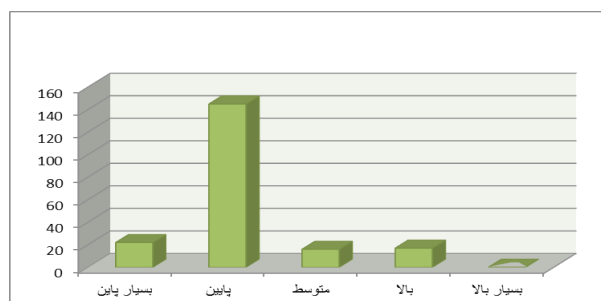
در ادامه بررسی خصوصیات مسکن ساکنین شهر مهاباد، تعداد اتاق‌های مورد استفاده در منزل آن‌ها پرسیده شد که نتیجه بررسی پاسخ سرپرست‌های خانوار در این زمینه نشان می‌دهد که بیش از ۵۰ درصد از مسکن موجود

جدول ۹: کیفیت دسترسی به امکانات و خدمات ساکنین

کیفیت دسترسی به امکانات و خدمات	فراوانی	درصد	درصد تراکمی
بسیار بالا	۰	۰	۰
بالا	۱۷	۸/۵	۸/۵
متوسط	۱۶	۸	۱۶/۵
پایین	۱۴۵	۷۲/۵	۸۹
بسیار پایین	۲۲	۱۱	۱۰۰
مجموع	۲۰۰	۱۰۰	-

منبع: استخراج از پرسش نامه ۱۳۹۲

نمودار ۴: کیفیت دسترسی به امکانات و خدمات ساکنین

ماخذ: نگارندگان

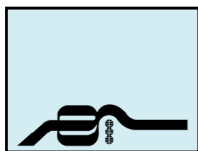
۷-۵- چگونگی گذران اوقات فراغت ساکنین

در قسمتی از پرسشنامه ی تدوین شده، از سرپرست‌های خانوار خواسته شده که چگونگی گذران اوقات فراغت خود را معین نمایند. بر این اساس و بر حسب نتایج حاصل و پاسخ سرپرستان خانوار و بررسی پرسشنامه جدول شماره ۱۰ بدست آمد.

جدول ۱۰: چگونگی گذران اوقات فراغت ساکنین

نوع فعالیت	فراوانی	درصد
خواندن کتاب	۵	۱/۳
خواندن مجله	۳	۰/۷
تماشای تلویزیون	۱۵۳	۴۰/۲
تماشای ماهواره	۲۹	۷/۹
انجام کارهای هنری	-	-
ورزش	۶	۱/۶
استراحت در منزل	۱۰۲	۲۶/۸
ملاقات با دوستان	۴۹	۱۲/۹
حضور در سینما و اماکن تفریحی	۶	۱/۶
گوش دادن به موسیقی	۱۱	۲/۸
خواندن روزنامه	۷	۱/۸
پرسه زدن و وقت گذرانی	۶	۲/۴

منبع: اطلاعات مستخرج از پرسشنامه ۱۳۹۲

زندگی افراد، تنها شهرداری شهر نمی‌باشد، بلکه مجموعه‌ای از ارگان‌ها شامل شهرداری، شورای شهر، بهزیستی، و ... می‌باشند که قدرت و شمول فعالیت آنان می‌تواند بر ساختار زندگی بسیاری از افراد در محلات از چهار گزینه عملکرد بسیار خوب، خوب، متوسط، ضعیف و بسیار ضعیف استفاده شد. نتایج آن که نشان از عدم رضایت ساکنین از دستگاه های مزبور است، در جدول شماره (۱۳) نشان داده شده است.

همان گونه که مشاهده می‌شود، پاسخ غالب ساکنین شهر مهاباد نسبت به عملکرد ارگان‌های دولتی تأثیرگذار در کیفیت زندگی آن‌ها منفی می‌باشد. این بدان معنا است که ساکنین از عملکرد ارگان‌ها دارند. و این نارضایتی بویژه به شهرداری باز می‌گردد. چنان چه در چندین مورد محاصبه با اهالی مشخص شد که از عمده‌ترین علل نارضایتی ساکنین از مدیریت شهری، جلوگیری مأمورین شهرداری از ساخت و ساز غیر مجاز ساکنین و نیز جلوگیری از انشعاب غیر قانونی این افراد، بویژه در استفاده از کابل‌های برق، در گذشته بوده است.

۱۰-۵- میزان احساس ذهنی فقر در میان مردم شهر مهاباد

در پایان پرسشنامه، با توجه به آمادگی ذهنی سرپرست‌های خانوار که در نتیجه پاسخ‌گویی به سؤالات پیشین در زمینه فقر بوجود آمده بود، از سرپرست‌های خانوار به عنوان آخرین سؤال مندرج در پرسشنامه خواسته شد که با توجه مجموعه عوامل موجود و شرایط تأثیرگذار در زندگی آن‌ها میزان احساس فقر را در زندگی خود بیان نمایند که نتیجه پاسخ آن‌ها در جدول شماره ۱۴ درج شده است.

جدول ۱۳- میزان رضایت شهروندان از عملکرد مدیریت شهری

شهرداری			
وضعیت	فراوانی	درصد	درصد تراکمی
بسیار خوب	-	-	-
خوب	-	-	-
متوسط	-	-	-
ضعیف	۱۲۱	۶۰/۵	۶۰/۵
بسیار ضعیف	۷۹	۳۹/۵	۱۰۰
مجموع	۲۰۰	۱۰۰	-
شورای شهر			
وضعیت	فراوانی	درصد	درصد تراکمی
بسیار خوب	-	-	-
خوب	-	-	-
متوسط	۶۷	۳۱	۳۱
ضعیف	۱۱۱	۵۵/۵	۸۶/۵
بسیار ضعیف	۷۷	۱۳/۵	۱۰۰
مجموع	۲۰۰	۱۰۰	-

در شهر، ۲ اتاق دارند و نیز نزدیک به ۲۰ درصد از آن‌ها نیز از ۳ اتاق بهره می‌برند. همچنین بیش از ۱۰ درصد از کل جامعه آماری تنها یک اتاق در منزل مسکونی خواهند داشت.

جدول ۱۲- تعداد اتاق‌های موجود در مساکن شهر مهاباد

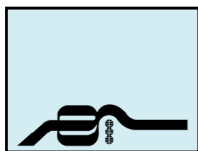
تعداد اتاق مورد استفاده	۱	۲	۳	۴	۵	۶
تعداد سرپرست‌های بهره‌مند	۲۳	۱۰۱	۳۹	۱۷	۱۴	۶
درصد	۱۱/۵	۵۰/۵	۱۹/۵	۵/۸	۷	۳
درصد تراکمی	۱۱/۵	۶۲	۸۱/۵	۹۰	۹۷	۱۰۰

منبع: استخراج از پرسشنامه ۱۳۹۲

۹-۵- بررسی عملکرد مدیریت شهری از دیدگاه ساکنین

در این رابطه قسمتی از پرسش‌نامه طرح شده مربوط به ارزیابی میزان رضایت ساکنین شهر مهاباد از عملکرد مدیریت شهری و تأثیر فعالیت‌های آن بر کیفیت زندگی محله بود که نتیجه بررسی پاسخ ساکنین نشان می‌دهد، غالب ساکنین محل معتقد بودند، مدیریت شهری در عملکرد خود به این محل در زمینه افزایش کیفیت زندگی و دسترسی افراد به شاخص‌های سلامت به شکل مناسب و عادلانه‌ای برخورد ننموده و مدیریت مذکور در زمینه خدمات‌رسانی مناسب، بین محلات شهر به صورت تبعیض‌آمیز عمل نموده است.

البته منظور از مدیریت شهری تأثیرگذار بر کیفیت زیست و سلامت

مرکز بهداشت			
وضعیت	فراوانی	درصد	درصد تراکمی
بسیار خوب	-	-	-
خوب	-	-	-
متوسط	-	-	-
ضعیف	۱۵۸	۷۹	۷۹
بسیار ضعیف	۴۲	۲۱	۱۰۰
مجموع	۲۰۰	۱۰۰	-
نیروی انتظامی و کلاتری محل			
وضعیت	فراوانی	درصد	درصد تراکمی
بسیار خوب	-	-	-
خوب	-	-	-
متوسط	۱۲	۶	۶
ضعیف	۱۶۶	۸۳	۸۹
بسیار ضعیف	۲۲	۱۱	۱۰۰
مجموع	۲۰۰	۱۰۰	-

منبع: استخراج از پرسشنامه ۱۳۹۲

جدول ۱۴- میزان احساس فقر در میان ساکنین مهاباد

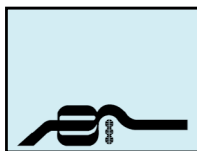
میزان احساس فقر در زندگی	فراوانی	درصد	درصد تراکمی
بسیار بالا	۹۳	۴۶/۵	۴۶/۵
بالا	۶۴	۳۲	۶۸/۵
متوسط	۱۹	۹/۵	۸۸
پایین	۱۴	۷	۹۵
بسیار پایین	۱۰	۵	۱۰۰
مجموع	۱۰۰	۱۰۰	-

منبع: استخراج از پرسشنامه ۱۳۹۲

۶- نتیجه گیری از مبحث فقر شهری

از سرپرست‌های نمونه، درآمدی مابین ۲۰۰-۳۰۰ هزار تومان در ماه دارند و در این بین حتی رقمی در حدود ۷ درصد از ساکنین درآمدی کمتر از ۱۰۰-۲۰۰ هزار تومان دارند که در صورت صحت گفتارشان می‌توان گفت که آنها زیر خط فقر هستند. در زمینه دسترسی به تجهیزات رفاهی مشخص شد که تنها ۳۰/۵ درصد از خانوارها دارای اتومبیل شخصی هستند. رقم بار تکفل در شهر مهاباد ۵/۵۱۴ را نشان می‌دهد که رقم فوق بالاتر از حد کشوری (۴/۸) است یعنی به ازای هر ۵/۵۱۴ نفر در مهاباد ۱ نفر نان‌آور خانواده است. بیش از ۹۰ درصد ساکنین مهاباد از وضعیت دسترسی خود ناراضی هستند. سرانجام اینکه نزدیک به ۸۰ درصد از مردم مهاباد به گونه‌ای از ابعاد مختلف در زندگی خود فقر را احساس می‌کنند. و در مجموع، نتیجه تجزیه و تحلیل پرسشنامه و شرایط موجود در شهر مهاباد وجود فقر را در ابعاد مختلف به اثبات می‌رساند که نیازمند همت و برنامه‌ریزی سریع و منطقی مسئولین خرد و کلان شهر مهاباد است.

نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل پرسشنامه نشان می‌دهد، بخش عمده‌ای از ساکنین شهر مهاباد را افشاری با وضعیت نامناسب اقتصادی تشکیل می‌دهند. این عامل باعث شده است که فقط ۴ درصد از سرپرست خانوارها در مهاباد دوره تحصیل را در نظام آموزش عالی بگذرانند. طوری که بیش از ۳۰ درصد از سرپرست خانوار در شهر مهاباد را افراد بی‌سواد یا دارای تحصیلات ابتدایی تشکیل می‌دهد. همچنین معضل بیکاری در این شهر به عنوان یکی از عوامل اصلی ایجاد و گسترش فقر بشمار می‌آید. طوری که بیش از ۱۵ درصد از مردم مهاباد بیکار می‌باشند و بیش از ۵۰ درصد آنان از بیکاری پنهان خود را زیر مشاغلی چون شغل آزاد و شغل پر مشقت کشاورزی پنهان نموده‌اند. در ارتباط با وضعیت اقتصادی و درآمدی ساکنان شهر مهاباد می‌بایست به این نکته اشاره شود که شغل اکثر ساکنین شهر مهاباد کشاورزی است. در همین رابطه نتایج پرسشنامه نشان می‌دهد که نزدیک به ۴۸ درصد

۷- پیشنهادات

- ارتقاء و بهبود وضعیت نیروی انسانی با توسعه مقتضی زیر ساخت‌های شهری و خدمات
- ترفیع مشارکت زنان در آموزش‌های شغلی و دسترسی به اعتبارات و دارایی‌های حمایتی
- افزایش بهره‌دهی وضعیت اقتصادی فقرای شهری از طریق حمایت از مشاغل غیر رسمی و سرمایه‌گذاری در منابع انسانی
- وضع مقررات متناسب در جهت بهبود نقش بخش غیر رسمی شهر
- بالا بردن امنیت غذایی و کشاورزی شهری
- بهبود دسترسی به خدمات اصلی
- بسط فرصت‌های شغلی از طریق حمایت از رشد اقتصادی در شهرمهاباد
- حمایت از سیاست‌های مرکزیت زدایی
- بهبود سیستم‌های آموزشی، کار آموزی و برنامه اشتغال جوانان
- ترفیع و توسعه تمهیدات وام‌های کم بهره به نفع فقرا، تکنولوژی‌های کم هزینه، و دسترسی به بازارهای غیر رسمی به واسطه تولیدات کوچک مقیاس
- لزوم بهبود وضعیت روستاییان و بهسازی شرایط زیست آنها
- دخالت شهروندان در اداره امور شهرها از طریق شورای محلی
- رعایت کامل عدالت در توزیع اعتبارات و خدمات به نقاط مختلف شهر

منابع و مأخذ

- ۱- ایراندوست، ک. (۱۳۸۷)، جایگاه بخش غیررسمی در توانمندسازی اجتماعات فقیر، مجله هفت شهر، سال ۱، ش ۲۳، ص ۴۰-۴۹.
- ۲- افروغ، ع. (۱۳۷۷)، فضا و نابرابری اجتماعی، ارائه الگویی برای جدایی‌گزینی و پیامدهای آن، تهران، سمت.
- ۳- تقوایی، م. و قائد رحمتی، ص. (۱۳۸۵)، تحلیل شاخص‌های توسعه فرهنگی استان‌های کشور، مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، سال ۴، ش ۷ ص ۱۳۲-۱۱۸.
- ۴- خداداد کاشی، فرهاد، حیدری، خلیل و فریده باقری (۱۳۸۴)، برآورد خط فقر در ایران طی سال‌های ۱۳۶۳-۱۳۷۹، فصلنامه علمی-پژوهشی رفاه اجتماعی، سال چهارم شماره ۱۷، صص ۱۶۳-۱۳۷.
- ۵- راغفر، ح. و صانعی. (۱۳۸۹)، اندازه‌گیری آسیب‌پذیری خانوارها در مقابل فقر در شهر تهران: یک روش شناسایی خانوارهای محروم، فصلنامه رفاه اجتماعی، سال ۱۰، ص ۴۲۷-۳۸۹ شماره (۳۸).
- ۶- رییس دانا، ف. (۱۳۷۹)، نقد روش در پدیده شناسی فقر، مجموعه مقالات فقر در ایران، تهران، انتشارات دانشگاه علوم بهزیستی و توان بخشی.
- ۷- رییس دانا، ف. (۱۳۸۴)، اندازه‌گیری شاخص و پویش فقر در ایران، فصل نامه علمی-پژوهشی رفاه اجتماعی، سال چهارم شماره چهارم، شماره ۱۷، صص ۸۹-۵۷.
- ۸- رفیعیان، م. و شاهین راد م. (۱۳۸۷)، راهبرد توسعه شهر در جهت تحقق برنامه‌ریزی توسعه شهری (با تأکید بر برنامه راهبردی شهر کرمان)، مجله مطالعات اجتماعی ایران، سال ۶، ش ۴، صص ۲۹-۶.
- ۹- شکوئی، ح. (۱۳۷۳)، دیدگاه‌های نو در جغرافیای شهری، تهران، سمت.
- شکوئی، ح. (۱۳۸۲)، اندیشه نو در فلسفه جغرافیا (فلسفه محیطی و مکتب‌های جغرافیایی، ج ۲، تهران، گیتاشناسی).
- ۱۰- شیعه، اسماعیل (۱۳۸۲)، مقدمه‌ای بر مبانی برنامه ریزی شهری، انتشارات دانشگاه علم و صنعت، چاپ دهم، تهران.
- ۱۱- صادقی، ح. و مسائلی الف. (۱۳۸۷)، رابطه رشد اقتصادی و توزیع درآمد با